

SZAJBÉLY MIHÁLY

Lám megmondtam: perverzió

CSÁTH-OLVASÁSNYOMOK JÓKAI DEKAMERONJÁBAN

„Menjetek a természetes forrásokhoz, mert a természet a laboratorium felett áll.”

Dr. Bourdon, Párizs¹

Jókai *Dekameronja*, 1858 és 1860 között megjelent elbeszélés-gyűjteménye nem tartozik a szerző nagyra becsült és gyakran emlegetett munkái közé. A róla szóló vélekedést Mikszáth alapozta meg Jókairól szóló könyvében. Eszerint az 1850 évek végének a villafrancai fegyverszünet után megélenkülő hazai közléte Jókai figyelmét elterelte a regényírásról.² Az olvasók reklamázták az új műveket, a kiadók sopánkodtak, „[...] de ők legalább könnyebben segíthettek magukon. A bő esztendőök elhullott kalászeit szedegették össze most a szűkekben. Így támadt a »Dekameron« tíz kötete, melybe száz novellát foglalt össze minden rendszer és együvé tartozandóság nélkül, mint ahogy össze van gyömszölve a Jókainé szekrényeinek fiókjai-ban csirkecsont, brüsszeli csipke, citromhéj, selyem rékli és millygyertya-vég. Naptárakból, vidéki lapokból, alkalmi albumokból nyírtak be anekdotát, vázlatot, rémtörténetet, kalandot, freskót és mindenféle genre-t.”³

Mikszáth interpretációján az irodalomtörténet-írás, ha egyáltalán említésre méltónak találta Jókainak e munkáját, nem változtatott, sőt még erőteljesebbre hangolta a benne kifejezett fenntartásokat. Az eredetileg 10 apró kötetben megjelent sorozat novelláiból az Unikornis Kiadó gyűjteményes díszkiadása számára 1997-ben válogatást készítő Egyed Ilona utószavában egyenesen kiadói kényszert emleget. Megállapítja, hogy ezzel a „kacattárral” mi, mai olvasók, „nem nagyon tudunk mit kezdeni”. A modern díszkiadás azonban nem tekinthet el attól a tényről, hogy a nagy mesemondó írói munkásságának fél százados jubileuma alkalmából megjelent száz kötetes Nemzeti Kiadás, melyet Jókai saját maga állított össze és rendezett sajtó alá, felvette és ezzel mintegy a jelentős művek sorába emelte a *Dekameront*. Tudomásul kell vennünk tehát, hogy „[...] Jókaihoz, mint »irodalmi egyéniséghez« *Dekameronja* is hozzátartozik – légyen az sajnos kényszerszülettjei között [...] is kirívóan gyenge szerkesztmény.”⁴

¹ Az idézett sorok az 1906-os *Orvosi zsebnaptár. Különös tekintettel a hazai ásványvizekre* címdalán ugyancsak mottóként szerepelnek. Az általam használt példányra tollal rájegyezve: „Brenner József stud. medicus. Üllői út 70. III. 41.” (Köszönet illeti *Beszédes Valériát*, aki a naptárt önzetlenül rendelkezésemre bocsátotta.)

² MIKSZÁTH Kálmán, *Jókai Mór élete és kora*, II. kötet, Bp., Akadémiai K., 1960. 20–25.

³ Uo, 26.

⁴ EGYED Ilona, Utószó = JÓKAI Mór, *Dekameron. Válogatás*, Bp., Unikornis K., 1997, 365–366.

Egyed Ilona utószava alighanem egyedülálló a magyar klasszikusok újradadásának történetében: arról szól, hogy az általa sajtó alá rendezett elbeszélések nem méltóak az újradadásra. Gondolatmenetét tekintélyérvel, egy Márai-idézettel zárja. Az idézet arról szól, hogy Márai, kamaszkori pénziúságát enyhítendő, apja könyvtárából csempészte ki és vitte antikváriushoz a Nemzeti Kiadás egyes köteteit. A regények napi árfolyamai meglehetősen változóknak bizonyultak. „Az egyes remekművek – emlékezik Márai – mint *Az új földesúr* vagy *Az arany ember*, s főként *A lélekidomár*, mint időtálló, fémjelzett értékek díszeltek az ódon-dász árfolyamlistáján, s minden időben megadta érték az ötven krajcárt; *Rab Rábi*ért [!] nem adott többet három hatosnál, a *Politikai divatok*at két hatosra becsülte, s a *Dekameron*ért nem adott semmit.”⁵

Ettől persze lehetséges, hogy az egyébként Jókai-rajongó Márai, akinek határozott érzelme volt a finom részletek iránt, élvezettel forgatta a novellagyűjtemény lapjait. Talán éppen azért, amit Csáth Géza jegyzett fel egy orvosok számára kiadott 1906-os naptárban, novella-, regény-, és színdarabötletek, napi teendők társaságában: „Jókainak irtózatosszerű ötletei (*Dekameron*) voltak néha – sőt ezekben utazott, de annyira romantikusan tálalta fel, hogy mielőtt valaki megbotránkozhatott volna rajta – már előbb sírnia kellett.” Csáth szavaiból az derül ki, hogy ő határozott szakmai érdeklődéssel forgatta a gyűjtemény lapjait, tudott „mit kezdeni” vele, akár inspirálhatta is éppen bontakozóban lévő novellaírói munkásságát.

*

Lehet, hogy a *Dekameron* mégsem olyan értéktelen kacattár, amilyennek első pillantásra látszik?⁶

*

E kérdés nyomába eredve először is a gyűjtemény keletkezésének körülményeit érdemes pontosítani, Mikszáth állításaiból ugyanis – sajnos – szinte semmi sem állja meg a helyét. Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy a *Dekameron* ötletét nem az írói apály okozta kényszer szülte. A kronológiára figyelve ez könnyen belátható. *Az elátkozott család* című regényét Jókai 1856. december 9. és 1857. július 1. között publikálta a Pesti Napló hasábjain, 71 folytatásban. Szokása szerint – és a korabeli európai, az irodalmi nyilvánosságot átformáló gyakorlatnak megfelelően⁷ – nem az elkészült művet adta át a lapnak, hanem a közléssel párhuzamosan írta a soron következő folytatást. Az 53. részlet megjelenése után azonban sehogy sem akart megérkezni a redakcióba a következő epizód. A türelmét vesztett szerkesztő, Pompéry János szemrehányó levelet írt Jókainak, mely ugyan nem maradt fenn (vagy lappang), de Jókai

⁵ Uo, 366.

⁶ Hasonló kérdéseket már Majtényi Zoltán feltett az általa ugyancsak az Unikornis Kiadó díszkiadása számára sajtó alá rendezett *Kis Dekameron* kíséretű tanulmányában, választ azonban nem keresett rájuk. A *Kis Dekameron* ugyanis önálló munka, a benne olvasható novellákat maga Jókai válogatta, itt-ott dolgozta át a „serdüülő ifjúság” számára; a hozzá tartozó utószóban Majtényi nem érezte feladatának cáfolni Egyed Ilona véleményét, vagy ahogyan ő fogalmazott, „Jókai ilyesféle képtelenül elfogult pocskondiázását.” V.ö. MAJTÉNYI Zoltán, *Játékos bőségű szökökút a prózaköltő lángész elbeszéléseiből* = JÓKAI Mór, *Kis Dekameron. Válogatott beszédek*, s.a.r., utószó MAJTÉNYI Zoltán, Bp., Unikornis K., 2007, 220–221.

⁷ HANSÁGI Ágnes, *A mediális környezet hatása az elsődleges kanonizációra. A Jókai-regények folytatásos közlése a Pesti Naplóban (1851–1857)* = It, 2009, 3, 297–298.

kai április 14-én kelt válaszából következtetni lehet tartalmára, és világossá válik a késés oka, a szerző és szerkesztőség közötti, régebbi keletű feszültség. A mostani összefüggésben számunkra a bevezető fél mondat az érdekes: „Sem kertet nem ások, sem dinnyét nem vetek, ez még mind korán volna, Kakassal sem törődöm, Decameront sem írok, nagy tükörbe sem nézek, adomákat sem gyűjtök [...]”⁸ Pompéry nyilván azzal vádolta, hogy a svábhegyi kertészkedés, és folyamatban lévő, egyéb irodalmi munkái akadályozzák a regény részleteinek a lap és szerző között létrejött szerződésnek megfelelő⁹ szállításában; a folyamatban lévő munkák sorában pedig már ott szerepel a *Decameron* is.

Az említés hátterében az áll, hogy Jókai a *Nővilág* című folyóirat 1857-es évfolyamában *Új Decameron* sorozatcím alatt kezdett közreadni elbeszéléseket.¹⁰ A magyarországi politikai élet megélénkülése viszont, mely Mikszáth szerint Jókainál írói apályt okozott, csak 1859 második felében vette kezdetét. A *Dekameron* munkálatai akkor már két éve folytak. A tervezett 10 kötet közül az első kettő 1857 karácsonyára jelent meg, a harmadik-negyedik-ötödik 1858 májusában, a hatodik-hetedik-nyolcadik 1859 júniusában látott napvilágot¹¹ – azaz csak az 1860 márciusában nyomdába került utolsó két kötet megjelenése esett a villafrancai fegyverszünet után megélénkült hazai abszolutizmusellenes tiltakozások időszakára.¹² Az állítólagos írói apály és a novellagyűjtemény ötlete között tehát nem lehet oksági összefüggés. S ha arra gondolunk, hogy a *Dekameron* köteteivel párhuzamosan, 1858. január 2. és július 31. között a *Magyar Sajtó* tárcájában megkezdődött és a 31. folytatásig jutott a *Felfordult világ* című regény közzélése, megszületett az *Üstökös* című élclap, Heckenast jóvoltából könyv formában került az olvasók kezébe *Az elátkozott család*, 1860-ban júniusában pedig napvilágot látott a *Szegény gazdagok* első kötete, akkor erősen kétségesnek tűnik, hogy lehet-e, egyáltalán érdemes-e az 1850-es évek végén írói meddőségről beszélni. De ha igen, akkor sem tartott az néhány hónapnál tovább, és nem kezdődött előbb 1859 nyaránál. Ez év májusában, amikor az a pletyka kapott lábra Pest-Budán, hogy színházigazgató lesz belőle, Jókai még folyamatban lévő irodalmi munkái tömegére hivatkozva cáfolhatta a hírt: „Ez az öreg úr jelenleg egy lapot szerkeszt, a »Decameron« két utolsó kötetéhez huszonnégy novellát készít, a Vasárnapi Újság számára egy kis regényt ír, Heckenast számára a »Felfordult világot« állítja talpra, Emich Gusztávnak egy négy kötetes regényt önt »Szegény gazdagok!« cím alatt, azonkívül akadémiai kalamárisfoglaló beszédéhez készül [...]”¹³

Nem állja meg a helyét Mikszáthnak az az állítása sem, hogy a *Dekameron* minden előzetes megfontolás nélkül összehordott kacattár lenne. Terve, amint erre a Jókai 1858-ban született novelláit a kritikai kiadás számára sajtó alá rendező Fábíán Györgyi felhívja a figyel-

⁸ JÓKAI MÓR, *Összes művei. Levelezés I. (1833–1859)*, s.a.r. KULCSÁR Adorján, Akadémiai K., 1971. 202.

⁹ Az organikus alkotás és szerződéses viszonyban előállított irodalmi termék lényegi különbségeiről lásd: HANSÁGI, *A mediális környezet hatása*, 293–294.

¹⁰ JÓKAI, *Összes művei. Levelezés I.*, 429. V.ö.: *Vasárnapi Újság*, 1857. január 18., 27: „Érdekesnek tartjuk figyelmeztetni a novella kedvelőket, hogy Jókai a *Nővilágban* egy új decameront fog megindítani, vagy is olyan 100 beszélyt írni, melyek mindegyike ugyanazon számban be lesz végezve.”

¹¹ A megjelenés időpontjai a *Vasárnapi Újság* híradásai nyomán határozhatók meg; v.ö. 1857. december 27. 575., 1858. május 9. 224.; 1859. június 27. 309.; 1860. márc. 11. 130.

¹² Lásd bővebben: CSORBA László, *Az önkényuralom kora (1849–1867) = 19. századi magyar történelem (1790–1918)*, szerk. GERGELY András, Bp., Korona K., 1998, 327–328.

¹³ KAKAS Márton, *Kakas Márton imott-amott* = *Vasárnapi Újság*, 1859. május 22. 247.

met,¹⁴ már 1857-ben megszületett. A Vasárnapi Könyvtár az évi 9. füzetében, „Pest, octoberben, 1857.” datálással jelent meg az előfizetési felhívás¹⁵ a 10 kötetes gyűjteményre. A felhívást nem Jókai jegyzi, de szövege nyilván az ő egyetértésével alakult ki. Eszerint a száz új elbeszélést tartalmazó „Decameron tíz osztályra van elrendezve, melyek közül mindegyik tiz külön genreben, modorban, és alakban írt novellát tartalmaz.” Ezután felsorolja mind a tíz osztályt – magyar történeti művek, idegen történeti művek, emlékek, népies elbeszélések, rejtvények, genreképek, korrajzok, regék, humorisztikus beszélek, ábrándok – a hozzájuk tartozó tíz-tíz novellával együtt. A felsorolást záró mondat szerint azonban az egyes kötetek „nem lesznek osztályok szerint berendezve, hanem a végén megjelenő tartalomjegyzék fogja azokat osztályozni”.¹⁶

A töredékesen idézett, két oldalas felhívásból kitűnik, hogy Jókai milyen tudatosan alakította gyűjteményének szerkezetét. A munka első fázisaként jellegük szerint csoportosította novelláit; ezt az állapotot tükrözi az előfizetési felhívás. Az olvasók számára így mindjárt világossá válhatott, hogy mennyire sokrétű és változatos gyűjteménynek juthatnak birtokába. Jókai ugyanakkor arról is biztosította az érdeklődőket, hogy a két év alatt megjelentetni szándékozott sorozat nem csak a maga egészében, hanem az egyes köteteken belül is változatos olvasmányanyagot kínál majd, amikor jelezte, hogy az egyes kötetek különböző osztályokba tartozó novellákat gyűjtenek egybe. Más kérdés, hogy a tízedik kötet végére ígért, összesített tartalomjegyzék, mely az egyes osztályokat ismét rekonstruálhatóvá tette volna, végül nem készült el.

Fábián Györgyi arra is kitér, hogy a gyűjtemény terve legközelebb Jókai egyik noteszában bukkan fel, amelybe 1857 januárjától kerültek a főleg pénzügyi és gazdasági tárgyú feljegyzések.¹⁷ Ezek sorát 1858 januárjában szakítja meg a *Dekameron* szerkezetének vázolója. Jókai több oldalon át sorolja az egyes kötetekben megjelentetni gondolt novellák címét, egyértelművé téve azok köteteken belüli sorrendjét. Fábián megállapítja, hogy e tervezet, amelyet Jókai nyilván nem szánt véglegesnek, hiszen a beosztott 101 novella mellett 29 tartalékot is feltüntetett, „már jobban követi ugyan a majdani kiadvány szerkezetét, de el is veszi azt az egységessé formált szemléletét, melyet eredetileg Jókai szánt neki”.¹⁸ Utóbbi megállapítása természetesen nem állja meg a helyét; a tervezet éppen azt tanúsítja, hogy Jókai hozzálátott eredeti elképzelésének megvalósításához, az azonos osztályokba sorolt novellák monolit tömbjeinek szétbontásához és a különböző típusú elbeszélésekből álló kötetkompozíciók kialakításához. Azt, hogy az egyes írásokat, Mikszáth feltételezésével ellentétben, nem találomra, hanem bizonyos megfontolások nyomán helyezte egymás mellé, azaz nem kacattárat, hanem kötetkompozíciót igyekezett létrehozni, e tervezet egyértelműen bizonyítja. Tudatos komponáló tevékenységre utal a potenciálisan számba vett tartalék-novellák csoportjának feltüntetése, de az is, hogy az itt kialakított sorrend jelentősen módosult a végül napvilágot látott kötetekben. Itt azonban már bizonyos kényszerre is felfigyelhetünk, mely ellene sze-

¹⁴ JÓKAI Mór, *Összes művei. Elbeszélések (1858)*, 8. kötet, s. a. r. Fábián Györgyi, Bp., Akadémiai K., 2000. 305–306.

¹⁵ Teljes terjedelmében újraközölve uo, 606–307.

¹⁶ Uo, 307.

¹⁷ JÓKAI Mór, *Összes művei. Följegyzések I.* s. a. r. Péter Zoltán és Péterffy László, Bp., Akadémiai K., 1967, 705.

¹⁸ JÓKAI Mór, *Összes művei. Elbeszélések (1858)*, 8. kötet, 308.

gült az elvi kompozíciónak. Úgy látszik, mindegyik kötetnek egyforma terjedelműnek – nagyjából 150 oldalasnak – kellett lennie, mivel azonban a novellák hossza különböző volt, hamarosan megborult a 10x10-es szerkezet.¹⁹

Látható az is, hogy az idő haladtával párhuzamosan egyre nagyobb az eltérés a jegyzetfüzetbeli tervezet és a megvalósulás között. Az alapelv, az antikvitás óta jól ismert *gyönyörködhető változatosság* (varietas delectat) gondolata azonban a munka során mindvégig meghatározó marad: az eredetileg különböző genre-okba sorolt novellákat következetesen keverte egymással. Az eredménnyel azonban, úgy tűnik, ő maga sem volt elégedett. Erre utal, hogy a kompozíciót megjelenésről-megjelenésre tovább alakította: már a második kiadás is eltért az előzőtől, a novellákat tíz helyett három kötetbe soroló nemzeti kiadás pedig gyökeresen új sorrenddel jelentkezett. Lehet, Mikszáth nem ok nélkül érzékelt kacattárat – ennek eldöntésére a mostani írásban nem vállalkozom –, de abban bizonyosan nem volt igaza, hogy Jókai ne törődött volna a sorrenddel, hogy a novellák véletlenszerűen kerültek volna valamelyik kötetbe, azon belül is egymás szomszédságába. A korabeli olvasó egyébként minden bizonynyal inkább a gyönyörködhető változatosságot, mint a véletlenszerűséget érzékelt. Erre utal a *Vasárnapi Újság* beharangozója a harmadik-negyedik-ötödik kötet megjelenése idején: „Jókai neve elég kezességet nyújt az iránt, hogy a »Dekameron« mindvégig oly műveket hozand, melyek érdekesség, változatosság és költői előadás tekintetében a követelőbb olvasókat is képesek kielégíteni.”²⁰

*

A *Dekameron* esete is mutatja tehát, hogy a kortárs Mikszáth személyes emlékekre alapozott, a korabeli *oral history*t hasznosító regényes életrajza nélkülözhetetlen forrása ugyan a Jókai-kutatásoknak, de nem irodalomtörténeti szakmunka, állításait gyanakvással fogadni és lehetőség szerint ellenőrizni szükséges.

*

A Mikszáth által festett Jókai-kép felülvizsgálatára, bár nem filológiai szempontból, már Csáth Géza is javaslatot tett. *A Noszty fiú esete Tóth Marival* című regény kapcsán született, 1910-es tanulmányában úgy találta, hogy az egyszerű vágyakkal rendelkező nőalakokat alkotó Mikszáth „egyhangú erotikájával”²¹ szemben Jókai: „Buja, szomjas, különc. Ő már megérzi és kedveli a másik, előkelőbb női típust is, a bestiát, és az összes női típusokat. Gondoljunk a tengerszemű hölgyre, vagy a szép Angyalkára, vagy a Sárga rózsza hősnőjére, erre a hortobágyi Carmenre. Érdekes, hogy Mikszáth Jókairól írt könyvében ezt a tényt egészen figyelmen kívül hagyta, és nem látja meg soraiban ezt a mágikus, különös erotikát sem. Pedig ha egy író természetrajzáról be kell számolni, első, amit megnézek, az erotizmusa.”²²

Nyilván így történt ez akkor is, amikor a *Dekameron* novelláit forgatta, melyeket ő bizonyosan a Nemzeti Kiadásban vett a kezébe. Ha *A Jókai-jubileum és a nemzeti díszkiadás törté-*

¹⁹ A harmadik kötet 8, a negyedik 12, az ötödik 7, a hatodik 4, a hetedik 6, a nyolcadik 9, a kilencedik 12, a tizedik 21 novellát tartalmazott.

²⁰ 1858. május 9. 224.

²¹ CSÁTH Géza, *Jegyzetek Mikszáthról és új regényéről* = Uő, *Rejtelmek labirintusában. Összegyűjtött esszék, tanulmányok, újságcikkek*, Bp. 1995. 132.

²² CSÁTH, *Jegyzetek Mikszáthról*, 130.

nete című, a sorozathoz szorosan kapcsolódó könyvet felütjük, a Bács-Bodrog megyei előfizetők névsorában ott találjuk Dr. Brenner József ügyvédet.²³ Az első világháború idején, 1916 végén vagy 1917 elején született, Jókairól szóló tanulmánytervében Csáth meg is említi, hogy „Apámnak megvolt a 100 kötetes Nemzeti Kiadás.”²⁴, melynek megérkezéséről – akkor még Brenner József I. osztályos gimnáziumi tanulóként – az 1897. április 29-én kelt naplóbejegyzésében számolt be: „1897. ápr[ilis] 29. Csütörtök. Ma reggel szép idő volt. Reggel ¾ 8 előtt elmentem az iskolába [...] Délután [...] Itt voltak Csajkásék. És elmentünk a parkba. Hazajővén megvacsoráztunk és megnéztük Jókai összes műveinek köteteit [...]”²⁵

Naplójában gyakoriak a Jókai-olvasmányélményekről szóló, többnyire lelkes bejegyzések,²⁶ csak a poéta Jókai ellen vannak kifogásai.²⁷ Az aranyembert viszont még 1901-ben is csodálattal forgatta: „[...] mégiscsak okos ember ez a Jókai, lángelme? Nem! Talentum. Magyarorszáig és a világ egyik legnagyobb regényírója.”²⁸ Értéktétele egy évvel később változott radikálisan, amikor a kezébe került Dosztojevszkij Bűn és bűnhődés című regénye. 1902. június 22-i naplóbejegyzésében így fogalmaz: „Most olvasom Raszkolnyikovot, ez oszt regény, micsoda Dosztojevszkij mellett a belső jellemzésben Jókai, s a többiek, semmi.”²⁹ Úgy tűnik, ez idő tájt vált modern olvasóvá, aki már a lélek mélyének titkos fiókjaira kíváncsi, s nem a mesére. 15 éves múlt ekkor néhány hónappal.

A világháború elején született egyik emlékezés-töredékében felnőtt fejjel is 1902-re tette olvasói hozzáállásának átalakulását. Igaz, akkor nem Dosztojevszkijt, hanem Bródyt emlegette: „Tizenöt éves voltam, amikor befejeztem Jókai Mór összes műveinek olvasását. Ebben az időtáiban írtam meg az első novellámat Pán halála címmel, Bródy Sándor modorában és hatása alatt. És ettől az időtől fogva megszűntem naiv olvasó-közönség lenni.”³⁰ Arról, hogy mit ért naiv olvasóközönség alatt, szintén a Mikszáthról szóló tanulmány egy passzusa nyomán alkothatunk fogalmat: „[...] a közönség lassanként – mint Mikszáth mondja – »megöregszik«, és függetlenül is hasonlóan lát, mint az írók, hasonló dolgok iránt érdeklődik. Az író tanítja a közönséget látni, és a közönség pedig az írókat írni. Szóval a fejlődöttebb ízlésű, »megöregedett« közönség kölcsönhatásba kerül az íróval, míg a régi olvasók hasonlatosak voltak a mesemondók publikumához, amely körülüli a művészt és szájátva hallgatja az elbeszélést [...]”³¹

A megöregedett – Csáth esetében 15 éves! – közönség tehát tudatos olvasókból áll. A *De- kameron* perverz vonásairól szóló, az 1906-os orvosi kalendáriumból korábban idézett bejegyzés viszont nem csupán a megöregedett olvasó, hanem a saját hangját kereső fiatal író szakmai érdeklődéséről tanúskodik. Értelmezéséhez mindenekelőtt annak tisztázása szüksé-

²³ *A Jókai-jubileum és a nemzeti díszkiadás története*, Bp. Révai K. 1898. 193.

²⁴ CSÁTH Géza, *Egy Jókai-regény analízise. Bevezetés = Uő, Rejtelmek labirintusában*, 137.

²⁵ CSÁTH Géza, „Méla akkord: hínak lábat mosni” *Naplófeljegyzések 1897–1907*, Bp., Magvető K., 13.

²⁶ *i. m.*, 18–20., 25., 42, 140., 503.

²⁷ „[...] a vén Jókai azt hiszi, hogy tud verset írni szépet, éppen olyan, mintha egy asztalos átmenne a lakatos műhelyébe.” = *i. m.*, 125.

²⁸ *i. m.*, 261.

²⁹ *i. m.*, 356.

³⁰ CSÁTH Géza, *Mit írtam és mit olvastam = Uő, Emlékirataim a nagy évről. Háborús visszaemlékezések és levelek*, közreadta és az előszót írta DÉR Zoltán, Szeged, Lazi K., 2005. 52.

³¹ CSÁTH, *Jegyzetek Mikszáthról*, 126.

ges, hogy milyen jelentésben és kontextusban használta Csáth a perverzió szót. A Bácskai Hírlapban 1904. szeptember 4-én József aláírással megjelent, *Dekadencia* című írásban a fogalmat a modern életérzéssel és művészettel hozta összefüggésbe. Baudelaire, Verlaine, Mallarmé és Richopin nevét említette itt, akik „egészen szokatlant, eredetit, izgatót, újat nyújtottak. Perverzitás volt műveikben, melyre éhes az irodalmilag művelt ember”.³² Arról, hogy miben is áll ez a perverzitás, itt még nem beszélt.

Későbbi írásaiban pontosított: a perverziót mindig a természetesség kérdésével összefüggésben tárgyalta. Sassy Attila ópiumrajzairól szóló, a Nyugat 1910. januári számában megjelent esszéje szerint a perverzió nem más, mint a természet által biztosított élvezetek mesterséges túlhajtása, belenyugodni nem tudás abba, hogy az „idegrendszer egészben egy villamos körte vékony szénfonalához hasonlítható. Ez a villamos lámpa csak bizonyos feszültségű és intenzitású áramra van berendezve, s ha ennél erősebbet bocsátunk rajta keresztül, kiég, elpusztul. Az anyag törvénye ez, [...] amelybe az emberi szellem belenyugodni sohase tudott. [...] A lótszevők, coca-fát rágó [...] ősbennszülöttek, a kínai és japáni ópiumszívók, az európai morfinisták, kokainisták, alkoholisták mindannyian [...] ennek a konfliktusnak a szomorú áldozatai [...] És áldozata e vágnak minden ember, aki valaha is perverz cselekedettel akarta fokozni a kéj természetes értékét. E tekintetben az embereknek csak kisebb százaléka kivétel, mert perverz cselekedet már a csók is. Az állatoknál, a színes népfajoknál a csók ismeretlen. A csók a kultúrának, az önmagáérti kéjre való törekvésnek a találmánya.”³³ E gondolatmenetből az is következik, hogy a természettel szembeszegülő, természetellenes élvezetekre törekvő perverzió az ember természetes tulajdonsága; ezért fogalmazhatott már a francia dekadensekről szóló írásában úgy, hogy ők is „a természetet imádták, de egészen új módon”³⁴.

A Bácsország című folyóirat 1905. július 16-i számában napvilágot látott *Petőfi – Van der Hoschke* című írásában ez utóbbi gondolatot jóval részletesebben is kifejti. A korabeli sajtóban nagy port vert fel, hogy Petőfi egykori szerelme, az akkor már csaknem 80 éves Prielle Kornélia viszonyt folytat a jó négy évtizeddel fiatalabb, a művészvilágban Van der Hoschke néven ismert Rozsnyai Kálmánnal, akihez nem sokkal később férjhez is ment. E viszony Csáth szerint kétségkívül perverz, de nem természetellenes dolog. Hiszen az emberiség „egész származása a természetnek egy véletlen perverz gondolata; az ő kultúrája, mellyel a haladás nevében a fajt a szellemi tökéletesedés felé viszi – nem más mint perverzitás. Perverzitás a mi túlnyomóan kifejlődött agyvelőnk, érzelmi világunk bonyolult működései, perverzitás a képzelőerőnek nevezett tulajdonságunk, perverz lények vagyunk mi magunk, kik ott hagytuk egyszer a természetet, hogy azután csak sóhajtozzunk utána, de soha vissza ne térjünk.”³⁵ Csak a jó gyomrú nyárspolgárok feledkeznek meg arról, hogy az embereket a természet tette perverzzé. A perverzitás azonban – ugyane gondolatmenet szerint – az emberi alkotó képesség fundamentuma is: „a fantázia maga perverzitás, agyvelő képződési rendellenesség, melynek a fiziológiai életre vonatkoztatva hátrányai vannak s mégis... ez az alapja az emberiség minden haladásának, ez az a szeges cipő, mellyel a hegyen fölkapaszzkodunk [...]”

³² CSÁTH Géza, *Dekadencia* = Uő, *Rejtelmek labirintusában*, 92.

³³ CSÁTH Géza, *Jegyzetek egy új rajzgyűjteményről és a művészetekről* = Uő, *Rejtelmek labirintusában*, 110.

³⁴ CSÁTH, *Dekadencia*, 90.

³⁵ CSÁTH Géza, *Petőfi – Van der Hoschke* = Uő, *Rejtelmek labirintusában*, 271.

Azzal azonban, hogy az ember perverzióra ítéltetett, a nyárspolgár nem néz szembe, és elítéli azokat, akik fantáziájukat szabadjára engedve teremtenek: a Beethoveneket, a Nietzscheket, a Schopenhauereket, a Wilde Oscarokat.

Csáth úgy látta tehát, hogy a perverzió egyszerre jelent eltávolodást az eredendő természetességtől és jelent az emberi nem lényegéből fakadó sajátos természetességet, melynek felvállalása és kinyilatkoztatása, adottságainak kamatoztatása a hétköznapi erkölcs fölé emelkedő teremtő ember, tudós és művész feladata és missziója. Innen nézve a modern művész szükségképpen perverz. Annak felismerése mögött pedig, hogy Jókai romantikus kulisszái perverzitásban utazó művészt rejtenek, a „nagy mesemondónak” a modern művészet éppen zajló alakulástörténetébe való integrálási kísérlete rejlik. Nem az irodalomtörténet, hanem az írói műhelymunka szintjén: mit adhat saját, éppen kibontakozóban lévő novellisztikája számára a *Dekameron* tanulmányozása?

Erre a kérdésre Csáth nem válaszolt, pontosabban novelláival és novellatémáival válaszolt csupán. Noteszbeli feljegyzésével viszont megteremtette a lehetőséget arra, hogy eljuttassunk az expressis verbis válasz lehetőségével. Sőt többre is lehetőséget adott ennél. Arra, hogy novellái és novellatémái fényében vegyük szemügyre a *Dekameron* elbeszéléseit, hogy félretolhassuk a romantikus kulisszákat és szembesülhessünk a modern író Jókai perverz ötleteivel.

Az 1906-os orvosi kalendáriumba bejegyzett novellaötletek között vannak olyanok is, amelyek később valóban kidolgozásra kerültek. A ma is létező naptárakhoz hasonló kis bordó bőrkötésű könyvecske egy-egy lapjára mindig két nap bejegyzéseinek készítették elő a helyet, két dátumot nyomtatva a két függőleges oszlopra tagolt oldal tetejére. Csáth azonban nem naptárnak használta a kiadványt, hanem jegyzetfüzetnek, s az oszlopokra való tagolást figyelmen kívül hagyva írta bejegyzéseit. Így azok helye mindig két naphoz köthetően adható meg – miközben nem biztos, hogy valóban az adott napok valamelyikén születtek. A később kidolgozásra került novellatémák közül első az *Anyagyilkosság*, mely a következő bejegyzés formájában jelenik meg a január 21-22-ikével (vasárnap-hétfő) jelölt oldalon: „Anyagyilkos gyerekek. Pszichológia.”

Csáth e talán legtökéletesebb, de mindenképpen legismertebb novelláját a perverzitás mozgatja; a pszichológiai „magyarázat” arra vonatkozik, hogy a Wittman-fiúk esetében mi okozhatta a természet adta hajlamok gáttalan érvényesülését, miért nem érvényesülhettek a civilizáció, az emberi együttélés szociális normái. A magyarázatot azért tettem idézőjelbe, mert az valójában nem létezik, vagy ha úgy tetszik, a novella első mondatára korlátozódik: „Ha szép és egészséges gyermekeknek korán meghal az apjuk, abból rendszeren baj származik.” A rákövetkező történet nem magyaráz, legfeljebb a lehetőséget adja meg az olvasónak arra, hogy saját maga magyarázatot keressen. Például Csáth egyéb írásai, a természetességről, perverzióról, a civilizáció áldásairól és átkairól máshol kifejtett gondolatai alapján.

Ebből a perspektívából a *Dekameron* számos novellája kelthette fel Csáth érdeklődését – és a *Dekameron* számos novellája látszik más fényben, keltheti fel a mi érdeklődésünket. Ezek mindegyikének a szerelem áll a középpontjában, ez az „ember-állati érzelem”, ahogyan Csáth aposztrofálja *Paraszszerelem* című esszéjében. Írásából érdemes néhány sort idézni. A kiinduló állítás szerint a szerelem őseredeti médiuma az olasz. „A fajfönntartó idegbetegséget a kultúra nem érintette egy ujjal sem. Aki olasz és szeret: parasztul teszi. Tehát vadul, állatiasan, természetesen. Elvadul, ha bántják: üt, szúr, öl. Megküzd mindenféle hímmel, akár a

Parasztbecsület Turridója. Nincs hatalom, amiért a nőt átengedné másnak.”³⁶ Talán meglepő, de Mascagni operájának librettója, mely Giovanni Verga *Cavalleria rusticana* című, 1880-as novellája nyomán született, akár Jókai *Lám megmondtam* című novellája parafrázisaként is olvasható. A természetes ösztönök működésének, a szerelemfáltásnak a magyar alföld mélyének rongyos csárdájában éppen úgy nincsenek civilizációs gátjai, mint a szicíliai faluban: a hím itt sem, ott sem a hűtlen nőstényen áll bosszút, hanem vetélytársán, s az emberhalál mindkét esetben a történések természetes folyománya. Jókai novellájának világa azért dermesztő, mert itt, szemben a *Parasztbecsülettel*, nincsenek indulatok: mintha a két egymással szemben ülő és békésen poharazgató pásztoremleren rajtuk kívül álló természeti erők akaratára teljesedne be: az egyiknek ölni, a másiknak halállal bűnhődnie szükséges.

– Látod Józsi szolgám, mondtam ugy-e? előre megmondtam. Nem jó lesz belőle, ha te nálam nélkül jársz be a városba, ha te olyankor jársz a házamhoz, mikor én nem vagyok otthon; mondtam ugy-e, hogy nem lesz jó abból?

A legény nem felelt semmit, a záporosó egyhangúan verte az ablakot, s valahol átszivároga a rongyos tetőn, mint egy percpszámláló, csepegett szemenkint a nyirkos szobaföldre.

– Mondtam ugy-e szolgám, hogy nem lesz jó abból, fiatal, hamisszemű menyecske, te meg katonás legény vagy, megakad rajtad a szeme. Nem megmondtam-e előre?

Ha felelt volna a legény, nem lehetett volna azt hallani a menydörgéstől, mit a lecsapódó villám olyan közel hozott.

– Mondtam ugy-e, Józsi fiam: nem vagy te arra való ember, hogy ha szép asszonyt látsz a szemedbe nevetni, félrefordítsd a fejedet, jobban ismertelek én már. Mondtam ugy-e, hogy ne menj oda?

Olyan szépen nyájasan beszélt hozzá.

– Mondtam ugy-e, édes szolgám, hogy ez aztán nem marad titokban, mert én nekem azt megsúgják, a rossz hír jó lovon jár, hamar megtudom én azt. Mondtam ugy-e jó előre?

A szólógatott semmit sem felelt, egy szóval sem védte magát, pedig olyan jámbor hangon beszélt hozzá a másik.

Azután sokáig hallgattak; a zápor, zivatar, menydörgés lassankint odább takarodott, a vihar-okozta sötétség földerült, az alkonyodó nap utolsó búcsúfényt vetett a bíbor ég széléről a sötét csárdaszoba ablakán át.

A vén pásztor kiitta bora utóját, megtörülte a bajuszát, azt hitték, hogy vége van már beszédének.

Akkor nagy meggondolt szóval ezt mondta ifjabb társának.

– Mondtam ugy-e édes szolgám, hogy ha én aztán megtudom, hogy az én fejemre szégyent hoztál: akkor én téged, ott, ahol előtalálalak, – menten agyonütlek. – A legény némán billentett fejével.

Akkor az öreg fölvette az asztalról cifra ólmosbotját, s olyat sujtott vele a legény fejére, hogy az rögtön halva rogyott le a padról.

Az öreg halkán utána mondá:

– Lám megmondtam.³⁷

³⁶ CSÁTH Géza, *Paraszt szerelem = Uő, Rejtelmek labirintusában*, 267.

³⁷ JÓKAI Mór, *Dekameron*, II. kötet, Bp., Révai Testvérek K., 1894., 63–64.

A történet így, a maga szikárságában, Móricz *Barbárokját* idézi. Más kérdés, hogy Jókai nem hagyta érvényesülni ezt a szikárságot, hanem anekdotikus keretbe ágyazta. A novella felvezetése arról szól, hogy a történetet a vándorszínész Megyeritől hallotta, akit ifjú komédiás társaival együtt bevert az eső a rongyos csárdába – s akik a gyilkosság után „riadtan futottak tovább.”

A keretbe foglalt történetben a hímek szerelmi viadalának nincsenek civilizációs gátjai. Az öreg természetesnek tartja, hogy a katonás legényen megakad a hamisszemű menyecske szeme, s mivel ez így természetes, nem is rá haragszik, hanem a legényre, aki nem hallgatott az ő figyelmeztetésére. S ha nem hallgatott, akkor bűnhődnie kell: ez is a természet törvénye. Nem gondolja ezt másként a legény sem, hallgat és vár a sorsára.

De mi történik akkor, ha a nő birtoklásáért folytatott küzdelmet visszafogja a szocializáció? Ennek alapesetei – a csendes belenyugvás, osztozkodás a nőn, kulturált szakítás, válás stb. – nem érdekelte sem Jókait, sem Csáthot. Annál inkább a civilizációs korlátokat sajátosan kezelő és értelmező, perverz megoldások.

Az orvosi kalendárium 72–73. oldalain (március 13–16.) található a *III egyfelvonásos* című vázlat, ahol az egyfelvonásos szót később áthúzta és az *elbeszélés* szót írta a helyére:

Tabeses apa és fia a szállóban megbeszélnek a jövőt (– Na fűjjük el a gyertyát...)

A vőlegény sír, mert apja nem jött el a lakodalomba. Az apa bérkocsis.

A házibarát a gyerek betegágyánál elárulja, hogy a gyerek az övé. (Párbeszéd az asszony és férj, férj és házibarát – és együttes.)

A harmadik történet *A Janika* című, 1911-ben bemutatott színműből ismerős, ahol Csáthot végül nem csupán az érdekelte, hogy a civilizációs gátakat hogyan szakítja át a kisgyermek halála, hanem az is, hogy a tragikus pillanat múltával, a gyász munka beindulásával miként bizonyul mégis erősebbnek a civilizáció a természetes ösztönöknél. Nemhogy leszámolásra nem kerül sor, hanem még szakításra sem; ehelyett legalizálódik a szerelmi háromszög. Az orvosi naptár 56. oldalára (február 9–10.) Csáth egy Stendhal-idézetet jegyzetelt: „Ilyen átkos hatása van a túlságos civilizációnak. Húsz éves korában a fiatal ember lelke, ha valamilyes nevelésben részesült, – ezer mértföldnyire van attól a gondtalanságtól, amely nélkül a szerelem nem egyéb, mint a leguntatóbb kötelességek egyike.” *A Janika* szereplői már régen túl vannak huszadik életévükön – de hogy a szerelem számukra is untató kötelezettség csupán, közömbös életfunkció, mely nem képes felforgatni megszokott életük kereteit, annak a dráma intenciója szerint nem az életkor, hanem a szocializáció az oka.

Másképpen működik az elfojtás abban a feljegyzésben, amely az orvosi kalendárium 45. oldalán (január 19–20.) található: „Mese a fiúról, aki [álmában] mindennap mást szeret és az ébrenlétben nem is kívánczik szerelem után. Esetleg epizódalak az *Orvosokba*.” Kétségkívül ártatlan, de perverz reakcióról van itt szó arra a civilizációs helyzetre, amely az ember számára a való életben nem teszi lehetővé szerelmi partnereinek napról-napra történő váltogatását. Jókainak persze inkább olyan novellái vannak, amelyek női főhősei nem hajlandók hasonló vágyaikat álmaikba szorítani, s ezzel megcsalt párjukat cselekvésre kényszerítik. A férfiak válaszlépései viszont nem függetlenek maguk és asszonyaik társadalmi pozíciójától; ez a

különös helyzet ad alkalmat Jókainak arra, hogy a *Dekameron* e novelláiban a civilizációs gétek nőfélést szabályozó hatásának egészen perverz eseteit rögzítse.

Az *Egy női szó* című novella megcsalt hőse I. Péter, ciprus királya. Végtelenül szereti feleségét, Leonorát, aki egyébként a nápolyi király unokahúga. (Csáth számára, ha olvasta a novellát, nyilván nem volt közömbös, hogy a nő olasz, sőt dél-olasz; gondoljunk megint a *Paraszt szerelem* című esszére: „őseredeti médium az olasz, amikor a szerelemről van szó”.³⁸) A király, miközben Rómában tárgyal Európa keresztény fejedelmeivel, arról kap értesítést, hogy otthon hagyott felesége Roches gróffal csalja őt. A történetek vért kívánnak, Péter reakciója mégis civilizált. Hajótörést kockáztatva siet haza, ám „Mielőtt nejét látta volna, összegyűjté az országtanácsot [...], hogy ítéljenek e tárgyban szigorún; semmi kímélet, semmi részrehajlás; a király becsülete kér elégtételt, s a király szégyenét nem mossa le más, mint a vér.”³⁹ Az ítélet meglepő: a tanács tagjai igaznak ismerik el a vádat, mégsem a hűtlen nőt ítéli halálra, hanem azt, aki neje viselkedéséről értesítette a királyt. Az államérdek ugyanis még a hűtlenség szóba hozását sem engedi, hiszen akkor a nép előtt kétségessé válna a trónörökös származása, következésképpen a trónhoz való joga, ráadásul megromlana a viszony Nápoly és Aragonia királyaival. „Azért az ország legfőbb tanácsa kitörli e vádat és mindazokat, amik a királyné ellen bármikor emeltetnének. Ellenben halálra ítéli Visconti Jánost, e botrány indítóját, mint aki beszélt akkor, midőn hallgatni volt kötelesség.”⁴⁰ A király nem tehet mást, jóváhagyja az ítéletet, még Visconti életét sem sikerül megmentenie. A királynő előtt viszont szabad az út vágyai kiélésére. Visconti halálhírére „nyílt orgiát rendezett palotájában, s kimondá, hogy most már nem Rochas gróf, hanem akárki!”⁴¹

Idáig a történetre joggal vonatkoztatható Csáthnak az a megjegyzése, hogy Jókainak irtózatossá perverz ötletei voltak időnként. A folytatásból pedig az is kiderül, miért érezkelhette úgy, hogy író-elődje romantikába fordítja a cselekményt, mielőtt a perverzió megbotráncolást keltene olvasóiban. A király nem nyugszik bele a történetek bosszulatlan voltába, de bosszúja nem felesége, hanem az országtanács tagjai ellen irányul. Kihasználva azt, hogy az állam érdeke a király személyét is felülemeli a törvényeken, sorra palotájába hurcoltatja a felmentő ítéletet hozó főnemesek nejeit és leányait, meggyalázza, majd utcára löki őket. „Péter egészen ellentéte lett hajdani önmagának. [...] kegyetlen zsarnok [...], ki feltörte a zárdák szent kapuit, elrabolta a nemes szüzeket az oltár elől, s ha ráunt könnyeikre – eladta őket a töröknek.”⁴² Egy hajadon azonban ellenáll neki; őt ezért sáncásásra rendeli. A leány a munkához felgyűri szoknyáját, de ha a király arra jár, leereszti. Amikor egy lovag, aki szerelmes a lányba, megkérdi, hogy miért tesz így, úgy válaszol, nem illő férfi előtt feltúrt szoknyában mutatkozni. Arra a kérdésre pedig, hogy a király távozta után miért gyűri fel szoknyáját ismét, így válaszol: „Azért, mert férfi egyedül a király Cyprus szigetén, ti többiek csak asszonyok vagytok mind, miként magam, s asszonyok előtt nincs mit szégyenlenem.” Ha lenne még férfi a szigeten, nem kellene láncokat viselnie. Párbeszédük előkészíti a romantikus zár-

³⁸ CSÁTH, *Paraszt szerelem*, 267.

³⁹ JÓKAI, *Dekameron*, I. kötet, 40.

⁴⁰ *Uo.*, 41.

⁴¹ *Uo.*, 41.

⁴² *Uo.*, 42.

latot, az igazság győzelmét: „Másnap Péter három tördőféstől találva feküdt ágyában – halottan.”⁴³

Az *Egy női szó* alaphelyzetét – királyi pár, hűtlen, de büntethetetlen asszony, belenyugvó, sérelmét mégis megbosszuló férfi – dolgozza fel a *Faustina* című novella is.

A felszarvazott férj itt Marcus római császár, az akkor ismeretes föld minden tarkabarka népének ura és parancsolója. Ő azonban, Péter királlyal ellentétben, kezdetől tisztában van felesége nimfomán hajlamaival, tisztában van azzal is, hogy egész Róma kacag és ujjal mutogat a százszor megcsalt férjre. Mégsem „szűnt meg [...] népének jó, szelíd és bölcs uralkodója, nevének nyájas férje lenni, kiról mások előtt csak tisztelettel beszélt; kihez nem közelített másképp, mint hogy boldog hitves közelít hú nevéhez”.⁴⁴ Amikor arról kap hírt, hogy felesége egy gladiátor mellett ülve hajtatott át a Tiberis hídján, a gladiátort szenátorra emeli és a patríciusok sorába ülteti; mert az csakugyan nem illendő, hogy a császárné kegyeltje egyszerű bérvívó legyen. A látszathoz, a társadalmi konvenciókhoz való ragaszkodás azonban részéről a legkomolyabb bosszú. Bölcs filozófusként tudta, hogy ellenkezésével csak tápot adott volna a nő vágyainak, közönye viszonyt vágyainak túlhajtására sarkallta és megölte őt. „Még ifjú volt és szép Faustina, midőn meghalt. Meghalt az élet unalmával szívében; azzal az unalommal, amit éreznek mind, akik meglopják a túlvilág gyönyöreit, s többé nem érzik a mindennapi életet: örömtelen, vagyontalan, érzéstelen haldoklók.”⁴⁵ E ponton érdemes visszagondolni Csáth korábban idézett, Sassy Attila ópiumrajzai kapcsán megfogalmazott soraira, melyek szerint a természetes élvezetekkel megelégedni nem hajlandó ember perverz cselekedetekkel, különféle narkotikumokkal igyekszik fokozni „a kéj természetes értékét”, és válik emiatt vágyainak szomorú áldozatává. És érdemes idézni *A varázsló halála* című Csáth-novella első mondatát: „A varázsló, egy harmincon aluli férfi, akinek arca már egészen szomorú, ráncos és kisgyerekes volt a sok ópiumtól, cigarettától és csóktól – hamvazószerdán, kora hajnalban haldoklott.”⁴⁶

Jókai novellájának hőse és hősnője egyaránt perverz. Faustina nem elégszik meg a kéj természetes értékével, korlátokba nem ütköző nimfomániája narkotikumként hat és tönkreteszi őt. Marcus pedig – erről szól a novella befejezése – a bosszú élvezetét hajtja perverz módon túl. Nem elégszik meg felesége bűnhődésével, hanem őt kikacagó alattvalóit is bünteti azzal, „hogy építetett egy pompás templomot Rómában és utána a birodalom minden fővárosában, ahol Faustina Divát mint Junót, Venust és Cerest egy személyben kelle imádnia a római népnek; s parancsot adott ki, hogy ünnepeit mindenütt megüljék és minden nászt az ő oltárain tett áldozatokkal szentesítsenek ezután”.⁴⁷

A történet romantikus vonása a halálos ágyán fekvő Faustina megtisztulása. Élete utolsó napjaiban nem tudja elviselni a napfényt, de nem tudja elviselni az emberhangot és a némaságot sem. Félhomályos hálóterme mellékszobáiban háromszáz, öt-hat éves gyermek énekel „valami csendesen döngő melódiát”. Halála előtt magához kéreti őket, a kisgyermek angyalfürtös fejcskéikkel körülállják ágyát és gyöngepiros ajkaikkal érintik márványfehér ar-

⁴³ Uo, 44.

⁴⁴ Uo, 89.

⁴⁵ Uo, 91.

⁴⁶ CSÁTH Géza, *A varázsló halála* = Uő, *Mesék, amelyek rosszul végződnek. Összegyűjtött novellák*. Bp., Magvető K., 1994, 76.

⁴⁷ JÓKAI, *Dekameron*, I. kötet, 92–93.

cát. Ártatlan csókjaikkal a halálba kísérik a bűnös asszonyt, mintegy gyónást, feloldozást és megtisztulást sugallva mindezzel.

Csáthi értelemben vett perverz történet-magokat jócskán lehetne még szemezgetni a *Dekameron* novelláiból. Ezek esetenként humorba fordulnak, mint a *Beczkó felesége*, ahol a főhős udvari bolond szándékosan csúnya feleséget választ magának, nehogy valaki elszeresse tőle; gazdája azonban bolondot csinál a bolondból, amikor halálának hírére újra férjhez adja a rút özvegyasszonyt a ripacsos kondáshoz, aki 20 arany hozományért engedni hajlandó az ábrázat szépsége tekintetében. Vagy a csúnya menyasszony történetének komoly variánsa, *A két Markov*, ahol a fia menyasszonyait sorra elszerető apával végül ronda lányt vetet feleségül a bosszúálló fiú. Jócskán akadnak tehát a *Dekameron*ban olyan novellák, amelyek igazolják Csáthnak azt a megfigyelését, hogy Jókai „perverzióban utazott”. Ezek közül már csak egyetlen, több tekintetben is a *Dekameron* forgató Csáth figyelmére érdemes novellát szeretnék érinteni, *A láthatatlan seb* címűt. A történet egyik szereplője orvos, a tárgy egy orvosi-lag diagnosztizálhatatlan baj sebészeti úton való kezelése (mint *A sebész* című Csáth-novellában), a baj okozója pedig a féltékenység, mely a Csáth-olvasók számára a *Fekete csönd* című novellát idéző tragédiához vezet. A konfliktus okozója itt is a nő hűtlensége, de a novella történetét és szerkezeti felépítését tekintve egyaránt jóval összetettebb az eddig érintett *Dekameron*-novelláknál.

Ami a történetet illeti, a hűtlenségért nem a hűtlen, hanem az ártatlan nő bűnhődik. Emiatt viszont a jogosnak vélt bosszúját végrehajtó férj bűnössé válik és eredendő ártatlansága ellenére bűnhődnie kell. Tettéről – békésen alvó feleségét megfojtotta – senki sem tud. A büntetést önlétkéből eredő, ellenőrizhetetlen és befolyásolhatatlan pszichoszomatikus folyamatok szabják ki rá, a lelki sérülés testi fájdalommal konvertálódott formájában. A fájdalom fizikai kezelhetetlenségét belátva, lelki kezelésével meg sem próbálkozva vonja le a végső konzekvenciát: végeznie kell önmagával.

Ami viszont a szerkezetet illeti, az in medias res elmesélt történet úgy jut magyarázathoz az előzmények ismertté válása nyomán, hogy annak éppen leglényegesebb részéhez nem fűződik expressis verbis magyarázat. Ezzel Jókai a novella befogadásának kétféle lehetőségét teremti meg. A művelt és kifinomult olvasó nyilván rájön, hogy csak pszichoszomatikus eredetű fantomfájdalomról lehet szó, így a történetet – a tradicionális irodalomtörténeti értékelés ellenére Jókaitól korántsem idegen⁴⁸ – lélektani novellaként értelmezi. Az igazi, Jókai esetében ugyancsak gyakori, de figyelemre ritkán méltatott bravúr viszont éppen az, hogy mindez nem vet gátat a lélektani finomságokra kevésbé érzékeny átlagolvasó gyönyörének sem, aki a novellát a fantasztikus irodalom lehetséges világának jól ismert elvárásai szerint fogadhatja be. A nagy mesemondó életművének titka egyébként éppen itt rejlik: nagyon sok munkájában képes nagyon különböző olvasói elvárások hasonlóan párhuzamos, egymást nem zavaró kielégítésére.

A történet azzal kezdődik, hogy kora reggel ismeretlen vidéki páciens keresi fel a fővárosi orvost. Jobb kezét nyakába kötve viseli, a testi-lelki szenvedés kiül arcára. Egy hete nem aludt. Jobb kezén támadt valami, „tán pokolvar, vagy rákseb”, mely rettenetes fájdalmat okoz. A házi szerek nem használtak, ide végső kétségbeesésben jött, azt remélve, hogy a seb kiége-

⁴⁸ BÉNYEI Péter, *Egy (majdnem) hiányzó paradigma a Jókai-értésben. A Jókai-szövegek lélektanáról – a recepció kontextusában = Jókai & Jókai. Tanulmányok*, szerk. HANSÁGI Ágnes és HERMANN Zoltán. Bp., L'Harmattan K., 2013. 85–105.

tése vagy kivágása enyhülést hozhat. Az orvos megszabadítja a kötéstől a kezét, de sebnék nyomát sem találja. A beteg rámutat kézfején a láthatatlan fájó pontra, melynek gyöngéd érintésére is a fájdalom könnye csordul a szeméből. Az orvos úgy találja, látogatója „elmekóros képzelődésben szenved”⁴⁹, és megtagadja a műtétet. A beteg tollkésével maga lát hozzá a megjelölt hely kivágásához, az orvos megrémül, hogy a kés verőeret talál, így inkább maga végzi el a műtétet. Meglepetésére a kérdéses hely eltávolítása után „az idegen arca egészen átváltozott. Az elébbeni kínlódó kifejezés helyett nyugodt, kedélyes tekintet mosolygott le az orvosra”.⁵⁰ Ám három héttel később ismét szenvedő arccal keresi fel. Még mélyebben vágatja ki a szépen begyógyult sebet, és ismét megkönnyebbülve távozik. Legközelebb már csak búcsúlevéllel jelentkezik. Fájdalma kiújult, küzdeni ellene tovább nincs ereje, de bajának okát nem akarja magával vinni a sírba.

A novella második felét a búcsúlevél alkotja. Gazdag birtokosként szerelmi házasságot kötött, a szomszéd grófnő szegény társalkodónőjét vette el. A lány ragaszkodik hozzá, íranta való „gyöngédsége annyira ment, hogy lemondott a táncról, nehogy más férfi kezét legyen kénytelen megfogni [...], sírva fakadt, ha valamelyik dandy szépeket mondott neki”⁵¹, még azt is meggyóna, ha álmában nem férjéről álmodott. A férj azonban gyanakodni kezd: talán éppen e ragaszkodással akar leplezni valamit. Nője távollétében kinyitja annak fiókját, s egy köteg szerelmes levelet talál benne, tele epekedéssel, titoktartásról és esztelen férjről; a levelek szerzője ráadásul legközelebbi jó barátja. Amikor felesége hazatér, nem tesz neki szemrehányást, nem is mutatja, hogy bármi történt volna. Éjfél után azonban fölkel, átmegy felesége hálószobájába. „Úgy feküdt szép szőke feje a fehér vánkások között, mint ahogy kis angyalokat festik a fehér felhők közé. Milyen rút hazugság a természettől ilyen ártatlan vonásokat adni a bűnnek! [...] Csendesen oda tettem jobb kezemet fehér nyakára s azzal hirtelen összeszorítottam azt. Ő egy percre felnyitotta nagy sötétkék szeméit s bámulva tekintte rám, azután lassan lecsukta azokat ismét és meghalt. [...] Egyetlen vércsepp jött ki szájából, mely kezem fejére esett, – ön jól tudja, hogy hová? – azt is csak reggel vettem észre, midőn megszáradt rajta.”⁵²

A pusztai kastélyban nincs, aki kételkedne a természetes halálban, az asszonyt elhelyezik a családi sírboltban, a férj nem érez lelkiismeret-furdalást. A temetés után a szomszéd grófnő látogatja meg. Diszkréciót kérve elmondja neki, hogy titkos leveleit volt társalkodónőjére bízta, s most szeretné visszakapni azokat. Kiderül: a levelek hozzá, s nem a megfojtott feleséghez íródtak. E fordulatot a romantikus regényekből jól ismert jelenet követi. A férj lemegy a sírboltba, beszél halott feleségéhez, közben elnyomja „az álom, vagy talán az ájulás”. Felnyílik a koporsó, felemelkedik a halott, fehér ajkán piros vércsepp, odahajol férjéhez, megcsókolja a kezét, melyen ott marad a vér. Amikor reggel magához tér és elhagyja a sírboltot, a vércsepp nincs a kezén, de marja, égeti a fájdalom. Tudja, segítség nincs, hiába vágatja ki, a behegedt seb nyomán újraszületik a fájdalom. Végez magával, abban a reményben, hogy felesége, aki ezen a világon már bosszút állt rajta, a túlvilágon meg fog neki bocsátani.

A levél végeztével a novellából már csak néhány sor van hátra, melyek egy újsághír nyomán arról tudósítanak, hogy a páciens agyonlőtte magát; tettének okairól csak találgatások

⁴⁹ JÓKAI, *Dekameron*, I. kötet, 19.

⁵⁰ *Uo.*, 21.

⁵¹ *Uo.*, 25.

⁵² *Uo.*, 27.

vannak. Csáth viszont nyilván nagyon pontosan motiváltnak érezte a történetet. A tragédiát végső soron a feleség természetellenes, mert a természetes örömök mesterséges fokozásától mentes magatartása okozta. Az általa elutasított, csáthi értelemben vett perverzció a maga szocializáció által legitimált formáiban (illem szabályokat át nem hágó kacérság, tetszeni vágyás és ártatlan flört) ugyanis olyannyira természetes emberi tulajdonság, hogy hiánya joggal kelthet gyanút: az eltúlzott ártatlanság nagy bűnt takargathat.

*

Csáth *Dekameron*-olvasata természetesen nem feltétlenül felel meg annak az olvasás-élménynek, amelyet a *Dekameron* olvasása a gyűjtemény megjelenése idején, az 1850-es évek végén keltett. Úgy is lehetne fogalmazni, hogy Csáth modernné olvasta Jókait, hozzátéve mindjárt, hogy a modernné olvasáshoz Jókai adta meg számára a lehetőséget. De még ezt belátva is kérdésként vetődhet fel, hogy az irodalomtörténésznek érdemes-e követnie Csáthot a modernné olvasás útján.

S ha követi, vajon Jókairól beszél-e még, vagy már inkább Csáthról?

A múlthoz való közelítésének, az irodalomtörténeti munkának, Takáts József gondolatébresztő tanulmányának⁵³ terminológiáját idézve, kétféle módszere van. Az egyiket követve történeti (konvencionalista), a másikat járva kanonikus (aktualizáló) olvasathoz juthatunk. A konvencionalista olvasat annak tisztázására irányul, hogy milyen kontextusok játszottak szerepet hajdan a szövegek létrejöttében, a kanonikus olvasat nyomán az válhat világossá, hogy a ma nézőpontjából mi tűnik izgalmasnak, élőnek a múlt irodalmából, hogyan és milyen szempontból íródhat át az irodalom értelmezési és szövegtárházára. Természetesen egymással párhuzamosan, sőt az idő múlásával egymásra rétegzetten is nagyon sokféle konvencionalista és hasonlóan nagyszámú kanonikus olvasat jöhet létre. A *modernné olvasás* a kanonikus közelítésmóddhoz kötődik. Arra utal, hogy az olvasó (értelmező) eltekint az eredeti kontextustól, a szövegeknek csak a ma dekódolható, aktuális jelentésük érdeklí, függetlenül attól, hogy e jelentések érzékelhetőek voltak-e a korábbi olvasók (értelmezők) számára. Persze modernné olvasni sokféleképpen lehet, az idő múlásával a modern olvasatok is történeti vizsgálódás tárgyává válhatnak, miközben újabb olvasatok születhetnek.

Kérdés azonban, hogy a kétféle módszer elméletileg és gyakorlatilag kizárja-e egymást.

Véleményem szerint nem. Megfelelő történeti ismeretekkel felvértezten, ugyanakkor aktuális olvasói elvárásokra és interpretációs kánonokra való érzékenység birtokában létrehozható olyan olvasat, amely nem tekint el a szövegek történeti meghatározottságától, de olyan kérdéseket tesz fel, amelyek érdeke aktuális nézőpontból is belátható. Elméletileg lehetséges tehát a Jókait modernné olvasó Csáth ma is érvényesnek és érdekesnek tűnő kérdéseit a történeti Jókai-olvasás premisszáira (is) figyelve újra feltenni és hasznosítani.

A siker persze nem garantált.

De hát – Esterházyt parafrázálva – ki szavatolhatna a lady biztonságáért, ha Csáthról és a *Dekameron* olvasásáról van szó?

⁵³ TAKÁTS József, *Saját hitek = Uő, Ismerős idegen terep. Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok*, Bp. Kijárat K., 2007, 7–26.